

W.M.
SPELLMAN

ÖLÜMÜN
KISA BİR
TARİHİ

Tellekt

ÇEVİRİ: AHMET BORA PEKİNER

ÖLÜMÜN KISA BİR TARİHİ

Tellekt_15

Ölümün Kısa Bir Tarihi, W.M. Spellman

Çeviri: Ahmet Bora Pekiner

A Brief History of Death

Bu kitap ilk kez Reaktion Books, Londra, UK tarafından 2014 yılında yayımlanmıştır.

Bu eserin Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Telif ve Tercümanlık Hizmetleri Ltd. Şti. tarafından alınmıştır.

İlk basım (çeviriye kaynak alınan basım): Reaktion Books, 2014

© 2014, W.M. Spellman

© 2017, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. baskı: Can Yayınları, 2017

Tellekt'te 1. baskı: Ekim 2020, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Didem Bayındır

Editör: Onur Kaya

Düzeltili: Ebru Aydın

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak Tasarımı ve Uygulama: Bora Başkan

Baskı ve cilt: Türkmenler Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. No: 16-18

Topkapı, İstanbul

Sertifika No: 43087

ISBN 978-605-80433-6-7

Tellekt

tellekt.com • bilgi@tellekt.com

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

Sertifika No: 43514

Tellekt, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin markasıdır.

twitter.com/tellekt • facebook.com/tellekt • instagram.com/tellekt

ÖLÜMÜN KISA BİR TARİHİ

W.M. SPELLMAN

ÇEVİRİ:

AHMET BORA PEKİNER

Tellekt

W.M. SPELLMAN, İngiltere odaklı düşünce ve uygarlık tarihi çalışan bir araştırmacıdır. Kitapları arasında *John Locke, European Political Thought, 1600-1700*, [Avrupa Siyasal Düşüncesi, 1600-1700] *Monarchies, 1000-2000* [Monarşiler, 1000-2000], *A Concise History of the World Since 1945* [1945'ten Bu Yana Dünyanın Kısa Bir Tarihi] ve *A Short History of Western Political Thought* [Batı Siyasal Düşüncesinin Kısa Bir Tarihi] öne çıkan başlıklardır. Spellman halen University of North Carolina-Ashville'de ders vermektedir.

AHMET BORA PEKİNER, 1986'da İstanbul'da doğdu. 2014'te Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nden mezun oldu. *Herkes İçin Yaratıcı Zekâ CQ*, *Arena Bir*, *Kabramanların Görevi*, *Narsistik Bir Dünyada Hayatta Kalma Rehberi*, *Madam Blavatsky: Modern Spiritüalizmin Annesi* adlı eserleri dilimize kazandırdı.

Edward Spellman'ın anısına

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
GİRİŞ	13
1. İLK ÖRNEKLER	25
2. ENİNE BOYUNA DÜŞÜNMEK	61
3. SIRA DIŞI ANLATILAR	107
4. DÜŞMAN ÇEVRELER	149
5. GÜNCEL REVİZYONLAR	187
SONUÇ	229
SON NOTLAR	237
DİZİN	257

TEŞEKKÜRLER

Batı kültüründe ölüm ve ölme süreci üzerine yapılan kusursuz bilimsel araştırmaların miktarı hayli fazladır ve okuduğunuz bu kısa araştırma, alanında uzman birçok kişinin emeğinden önemli ölçüde yararlanmıştı. Teologlar, tıp etikçileri, filozoflar, sosyologlar, psikologlar ve hastabakıcılar, sahiden de disiplinler arası bir araştırma alanının yaratılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu alandaki seçkin çalışmalar seçilmiş kaynakça bölümünde listelenmiş olsa da, konuyla alakalı kaynaklar devasa boyutlarda olduğu gibi, günümüz Batı toplumlarının karşılaştığı demografik zorluklar sebebiyle de devamlı genişlemektedir. Asheville'deki kurumum North Carolina Üniversitesi'nden, bana kütüphaneler arası kitap ödünç alma süreçlerinde ve kaynakça tavsiyelerinde yardımcı olmalarından dolayı başta Helen Dezendorf, Leith Tate ve Anita White-Carter olmak üzere, tüm uzmanlara teşekkür etmek istiyorum. Meslektaşlarım Bruce Greenawalt ve Rodger Payne projemin ilk aşamaları için faydalı tavsiyelerde bulundular. Reaktion Books'taki editörüm Aimee Selby, titizlikle verdiği önerileri sayesinde kitabımın son taslağını daha iyi hale getirdi ve de üretim sürecinin sorunsuzca ve verimli şekilde ilerlemesini sağladı. Devlet Sosyal Bilimler Konseyi'nin yönetim kurulu da kitap üzerine çalışmalarım ile günlük idari görevlerimi bir arada yürütmeme müsaade ederek anlayışlı davrandı. Müsveddemi baştan sona inceleyen Margaret Carlin ve Claire Bailey, kitabımdaki birçok başlık hakkında uygun tavsiyelerde bulundu. Önceki projelerimde de

olduğu gibi, eşim Nancy Costello zamanını ve sabrını bahşederek bana sessizce destek verdi. Bu kitabım, şefkatli ve nazik kuzenim Edward'ın anısına ithaf edilmiştir.

GİRİŞ

Ölümün ve vergilerin kaçınılmazlığı üzerine söylenen eski atasözleri tam olarak doğru değil. Her çağda, ister imtiyaz ister dolandırıcılık yoluyla olsun, bunlardan ikincisinden kaçmayı başaranlar çıkmıştır; fakat ne kadar hileye veya kurnazlığa başvurulursa vurulsun, hiç kimse birincisini savuşturmayı becerememiştir. Dünya genelinde her gün yaklaşık 155 bin ya da yılda 57 milyon insan ölüyor.¹ Eğer konunun üzerine gidilecek olursa, modern tıbbın kahramanca çabalarının yüzde 100 olan ölüm oranını asla değiştiremeyeceği konusunda hepimiz hemfikir olsak bile, pek azımız ebediyete intikal edişimiz hakkında düşünmeye heveslidir. Günümüzün gelişmiş Batı'sında genellikle gözden uzak tutulan ölüm hastanelere, işini iyi bilen sağlık kuruluşlarına veya bakımevlerine havale edilmiş vaziyettedir. Hatta cenaze törenlerinin yapay dekorları haricinde hayatınızı bir ölüyle karşılaşmadan geçirmeniz çok da imkânsız değildir. Bir zamanlar ölüme yaklaşan kişi, teselliyi kendi evinde; etrafını saran aile fertlerinin ve arkadaşlarının vedaları eşliğinde bulurdu. Bugün ise ölmekte olan kişi artık bu deneyimi büyük ihtimalle kendisini hayatta tutan karmaşık makinelerden sorumlu uzman bir ekibin gözetiminde yapılan pahalı tedavilerin sonunda yaşıyor ve bu süreci sevdikleriyle beraber aşına olduğu bir ortamda bulunarak değil; onlar tarafından ziyaret edilerek geçiriyor. Ayrıca cenaze töreni –defnedilme veya yakılma– hem fiziksel hem de kültürel olarak toplumun dışında gerçekleştiriliyor. Ölüm, günümüzde hayattan genellikle uzak tutulur, hayli mahremdir ve neredeyse hiçbir zaman istenmez.²

Buna rağmen her nesil ölümlülük meselesine ilgi duymuştur çünkü hayatın sona erecek olması; insanın kökeni, kimliği ve nihai amacının ne olduğuna dair ebedî soruların doğmasına yol açar. Bu gizemli kâinattaki yerimizi anlamaya doğal olarak merak duyar, bilinç sahibi varlıklar olarak hayatta anlam bulmak ve üstümüze düşen rolü oynamak için daha geniş bir bağlam ararız. Modern doğabilimleri bu gizemin kimi yanlarını deşifre etmiş olabilir ancak elde edilen sonuçlar içimizi ferahlatmaktan çok uzak. Hepimizin ölmesi gerektiğini, geçen binlerce yıl içinde yeni türler doğarken kimilerinin neslinin tükendiğini zaten biliyorduk; ancak tüm evrenin yok olacağını da artık öğrendik. Gezegenler, yıldızlar ve hatta galaksiler, tıpkı kırılğan insanlar gibi önce toza, ardından hiçliğe karışacak. Geride bıraktığımız yüzyılda biyotıp ve teknolojiye yaşanan gelişmelere rağmen, tarihsel bir zemine oturtulduğunda –tarihöncesini hesaba katmıyorum bile– hepimizin hayatı ancak bir göz kırpması kadar yer tutar. Kendimizle ilgili değiştirilmesi mümkün olmayan bu gerçeği kabul etmek bize farklı bir bakış açısı kazandırdığı kadar, eğer talihliysek metanetli olmayı ve kabullenmeyi de öğretir. Yaşamın dikkat dağıtan sayısız yanından sıyrılmayı başarabildiğimiz o nadir anlarda ölüm üzerine derin düşüncelere dalmak, hayatla olan geçici randevumuza daha iyi adapte olmamıza yardım eder. “Sonsuzun yanında bir insan nedir ki?” diye sormuştur 17. yüzyılda yaşamış filozof-matematikçi Blaise Pascal (1623-1662).³ Üzerinden neredeyse 400 yıl geçmesine rağmen bu sorunun cevabını hâlâ sabırsızlıkla bekliyoruz.

Ölüm –burada, sinirsel faaliyetlerin ya da beyin fonksiyonunun kalıcı olarak kaybı ve biyolojik işleyişin geri döndürülmez şekilde bitişi olarak tanımlanmaktadır– hakkında yapılmış bu kısa ve güncel araştırma, konuya ağırlıklı olarak Batı’nın perspektifinden yaklaşmaktadır.⁴ Bu kitap birbirinden ayrı, fakat bir o kadar da yakın olan iki fenomeni ele alıyor. Bunlardan ilki, bireylerin ölümlülük gerçeğini nasıl anlayıp kabullendiklerini ve kaçınılmaz son bağlamında onu yorumlamak ve ona değer atfetmek adına kurdukları anlatıları kapsıyor. Bireyin kendi ölümünde anlam bulması ya da aksine, aradığı halde hiçbir anlam bulamaması, herhalde hayattaki yerimizin ya da görevimizin içyüzünü idrak edebilmek adına sahip olunabilecek en

derin düşüncedir. Ölüm karşısında sergilenen tutumlar, hayata yaklaşımımızı şekillendirerek, bireysel davranış kurallarımız ve daha kapsamlı etik sistemler için bir temel sağlarken, aynı zamanda sosyal ve politik yapıların mevcudiyeti ve gelişimleri için de meşruiyet zeminini temin eder. Kitap ikinci olaraksa, yok oluşun fizyolojik ve toplumsal süreçlerini ele alıyor: Nasıl ölüyoruz, ölmek üzere olanlara nasıl davranılır, ölüme yaklaştığını bilen biri bununla nasıl başa çıkar ve geride kalanlar ölenleri nasıl hatırlayacaklarına ne şekilde karar verir? Anma, ölümü toplumsal bağlamı içinde nasıl adlandıracağımızı da kapsar. 2. yüzyılda yaşamış Romalı imparator ve stoacı filozof Marcus Aurelius (121-180), birini anmanın, tıpkı yaşamın kendisi gibi, gelip geçici olduğu konusunda okurlarını uyarır. “Ne de hızlı kayıplara karışır her şey,” diye gözlemler, “bedenler evrene, onların anıları ise zamana.”⁵ Ancak bazı durumlarda nesilleri, hatta asırları aşsa da hatırlamayı seçeriz. Bu şekilde hatırladıklarımız özümüzde sahip olduğumuz değerler, kültürel önceliklerimiz ve insan olmanın ne anladığımız hakkında bize oldukça çok şey anlatır.

Yaşanılan yüzyıl, coğrafi konum ya da kültürden bağımsız olarak dünyanın her yerinde insanlar, ölümlülük ya da sınırlı veya ebediyete kadar sürecek olası bir ölümden sonra yaşam meselelerine üç temel bakış açısından yaklaşmış gibi görünürler ki, bu yaklaşımların her birinin günümüz dünyasında bir muadili vardır. Az sayıda insan ölüme yaşamın antitezi, hayatın sonlanması olarak basit ve sade şekilde yaklaşır. Bilinci beynin belirli bölgelerinde ve katmanlarında gerçekleşen biyokimyasal bir faaliyet olarak yorumlayan güncel bilimsel düşünce, özellikle nöroloji, bu yönde işaret etme eğilimindedir. Biyolojik ölüm gerçekleştikten sonra herhangi bir devamlılık biçimine dair test edilebilir deneysel bir kanıt bulunmamasından ötürü materyalist, animalist, fizikalist, faniyatçı ya da doğalcı* olarak farklı şekillerde tasvir edilmiş bu sav, keşfedilebilecek diğer olasılık

* Sırasıyla animalizm: Avcı kültürere has, tanrıların hayvanlarla özdeşleştirildiği ve bu kapsam dahilinde gerçekleştirilen büyüselsel ve dinsel faaliyetlerin tümü. Fizikalizm: Evrendeki tüm şeylerin fiziksel bir niteliğe dayandığını savunan öğreti. Faniyatçılık: Ruhun da tıpkı beden gibi sonlandığını savunan bir görüş. Doğalcılık: Her şeyin doğa yasalarının bir neticesi olarak oluştuğunu savunan öğreti. (Ç.N.)

ları araştırmaya imkân bırakmaz.⁶ Antik Yunan filozofu Epikuros'tan (MÖ 341-270), modern Amerikalı hümanist Corliss Lamont'a (1902-1995) kadar, umursamazlığı ve yok oluşu ortak kaderimiz olarak kabullenmek, bu dünyanın zevklerine –ve zorluklarına– odaklanabilmemiz için biz insanları özgür kılarak, Lamont'ın “rahiplerin ve tanrıların çifte terörizmi”⁷ dediği olguyu sonlandırmıştır. İkinci bakış açısı ise agnostisizmdir. Sorgulamanın nafîle olduğunu ve deneye dayalı kanıtın ebediyen yetersiz kalacağını kabullenmekle birlikte, faniyatçı tutumu aşırı kuramsal bulan agnostikler, faniyatçıların biz insanların duyuşsal gerçeklikleri henüz tam olarak algılamıyor ve hatta bozuk olarak algılıyor olma ihtimaline karşı tutucu şekilde direndiğini düşünürler. Agnostikler, insanların ussal yönteminin sadece gölgelerden oluşan bir temel üzerine kurulmuş olma ihtimalini kabullenmeye razıdırlar. Platon'a (MÖ 427-347) ait ünlü mağara alegorişile hatırlanan bu durumda mağaranın gayriiradi sakinleri, duvara düşen gölgeleri tüm gerçekliğin ta kendisi olarak algılıyorlardı.⁸ Söz konusu nihai gerçekliğin ne olduğu agnostikler için bir gizem olarak kalır, bizim idrakimizin ötesindedir ama insanın sınırlı yeteneği bu gizemi çürütmeye yetmez. Birçok agnostik için insanın derinlerde saklı olan mutluluk ve kendini koruma içgüdüşü ile bu ihtiyaçları karşılamak için var olan –her ne kadar uzak da olsa– bir çeşit dışsal, yüce ve görünmeyen bir gerçeklik üzerinde anlaşmaya varılmadan, öbür dünya ihtimali reddedilemez.

En son ve en yaygın görüşe göre ise inkâr edilen ve aşılın ölüm, bir tür devamlılığı temsilen mitolojik, dinsel ve felsefi iddialardan oluşur. Bu iddialardan en belirgin olanlar; ilk kez Antik Yunan'da dile getirilen, tinsel ruhun bitmeyen yolculuğu, daha sonraları Yahudi, Hıristiyan ve İslam geleneklerinde ifade edilen diriliş beklentisi, birileri ya da bir şeyler olarak yeniden doğmak anlamına gelen ve Güney Asya'da geniş kitlelerce kabul gören reenkarnasyon öğretisi, son olarak da birbirine bağılı iki âlem olduğunu düşünen ve yeryüzü dünyasında yaşanan olaylarda atalarının parmağı olduğuna inanan Doğu Asya, Afrika ve Kuzey Amerika yerlilerinin inançlarıdır. Batı gelenekleri genellikle bireysel ölümsüzlük çerçevesinde şekillenirken, Güney ve Doğu Asyalılar'da bireyin ölümden sonra çözünen

bilinci, her yanı kuşatan soyut bir varlık olan evrenin yaratıcı gücüne geri döner. Yine de, tüm bu dinî ve felsefi tasvirlerin bağrında, çok daha yüce ancak tanımlanamaz bir evrensel düzen varsayımıyla birlikte bu düzenin üst seviyelerinde bulunmayı isteyen, asla vazgeçilmeyen insani bir arzu yatar. Aziz Pavlos (MS 5-67) şunu itiraf ettiğinde Hıristiyan deneyimindeki bu arzunun bir parçasını yakalamayı başarmıştı: “Eğer bu yaşamda duyduğumuz tek umut İsa’daysa, en acınası kişiler bizleriz o zaman.”

70 yıllık geleneksel insan ömründen daha büyük bir şeye gösterilen bağlılığın insanî kültürler, düşünce ve eylem üzerinde çağlar boyu nasıl inanılmaz bir etki yarattığını fark ederek her bir bakış açısının izini süreceğiz. Elimizdeki kanıtlar, kişinin öldükten sonra başına neler geldiğine karşı duyulan merakın kökenlerinin hayli erken dönemlere ait olduğunu ve ölen kişi için duyulan bilinçli ya da yarı bilinçli bir öbür dünya inancının, eski insanlar arasında dünya çapında kabul gördüğünü kuvvetle ortaya koyuyor.¹⁰ Yaşadığı çevreyle ilgili kusur bulmak ve her şeyin daha farklı olmasını dilemek gibi insana özgü eğilimlerin bir yansıması olarak, anlaşılan o ki tüm halklar ölümden sonra yaşamın devam ettiğine dair birtakım görüşlere sahipti. Binlerce yıl boyunca pek çok insan canlı doğamızın aşikâr olan sınırlamalarını; mezarların ötesinde, konturları bir yeryüzü yerleşimini yansıtan bir yerde, bilinç ve kimlik hakkındaki güçlü mitler ve hikâyelerle telafi etti. Özellikle dünyanın en büyük dinî geleneklerine göre hayatın bir aşaması olan ve çok acımasız bir dünyada adalet niteliği taşıyan ölüm; dünyevi yaşamın imtihanlarının ardından bir ödül ya da yaratıcı tanrıyla bir araya gelme şansı sunuyor; hatta hâlâ ete sahip olanlardan mahrum bırakılan mükemmeliyeti garanti ediyordu. Öte yandan bu dünyada canilik yapanlar için öbür dünya, genellikle ilahî adalet ve sonsuz cezalandırılma anlamına geliyordu. Hıristiyan çevrelere cezalandırıcı adaletin belki de en belirgin tasvirini bırakan kişi 14. yüzyılda yaşamış büyük İtalyan şair Dante’dir. Yazarın “Cehennem”i, hiç değilse dürüstçe iş yapmanın sadece bu fani düzene ait bir kaygı olmadığını açıkça ortaya koymuştur.

Yakın bir geçmişe kadar ana akım teologlar ve felsefeciler bu

konularda pek de emin gözüküyordu. Her ne kadar örgütlü dinler dünyadaki milyarlarca insan için anlam çerçevesi sağlamaya devam etse bile, inanç ve dinî teamüllerin geniş çaplı sosyal ve kültürel değişimlere karşı bağımsızlıkları yoktur. Aradan geçen yüzyıllar, sonuçları antropomorfik* referanslarla dolu, deneyden bağımsız gözlemleri dikkate almayan seküler ve bilimsel bir yaklaşımın doğuşuna tanıklık etti. Örneğin, neden geleneksel dinlerin doğasında insanı diğer hayvanlardan üstün tutan ve hayvanlara karşı duyarsızlığı ve yok oluşu öngören bir gelenek bulunur?¹¹ Belirsizlik; hayatın maddi niteliğindeki çarpıcı ilerlemeyle birlikte, en azından gelişmiş Batı sakinleri için pekişti; bunun karşılığında da anlamlı bir yaşama uzanan yol olarak bu dünyadaki egemenliğinde daha büyük bir ilgiye neden oldu. Psikiyatri ve psikoloji gibi umut vaat eden bilimler başta olmak üzere modern terapötik kültürünün ortaya çıkışı, dinsel teolojiyi kimi açılardan geride bıraktı. Ayrıca biyolojik organizmanın nihayete ermesinin ardından bireyin başına ne geldiğine dair yapılan dinsel açıklamalar daha önceki yüzyıllardaki kadar ilgi çekmiyordu. Bu tür tartışmalı konulardan cehennemden ya da Tanrı'nın gazabından kaçarmış gibi kaçan, aşırı tutucu kiliselerin bulunduğu, büyük çoğunluğu Hıristiyan olan toplumlar başta olmak üzere durum buydu.¹² Ebedî yaşam kelime dağarcığımızın parçası olarak kalmıştır, bundan emin olabiliriz, ama ilahî varoluşun esas unsurları artık tartışılmıyor. Bunun yerine ölümü, kıyılarından hiçbir gezginin dönmediği “keşfedilmemiş diyar” olarak adlandıran, Shakespeare'in ıstırapları içindeki Hamlet'inin kullandığı türden bir dil hâkim.

Öyle ki ahlak teorisi artık ölümden sonra yargı, hüküm ve cezalandırma kapsamından çıkarılmıştır. Genel olarak, sanayileşme sonrası sekülerleşen Batı, tamamen bu dünyaya ait ve tek dayanağı kendi olan reçetelere başvuran faydacı ve varoluşçu ortak bir anlatıma itibar etmektedir.¹³ Başka bir deyişle, insanlar önceden belirlenen kurallara para cezasından ya da adi suçlardan kaçınabilmek için uyarlar;

* Antropomorfizm ya da insan biçimcilik, Yunancada insan anlamına gelen *antbrōpos* ile şekil ya da biçim anlamına gelen *morphē* kelimelerinden oluşur. İnsanî özelliklerin hayvanlar, cansız varlıklar, doğa güçleri, çok ve tek tanrılı dinlerdeki tanrılar, melekler, şeytanlar, cinler ve daha başka kavramlara atfedilmesidir. (Y.N.)

düşünce veya davranışlarını tanrısal emirlere uygun hale getirmek için değil.

Yüzyıllar boyunca düşünceyi, söylemi ve eylemi besleyen ölümden sonra yaşam düşüncesinin doğduğu antik dünya ile öteki dünyayla alakalı tüm yaklaşımlardan sıyrılan daha çağdaş bir dönem arasındaki hikâyeye hem çeşitli hem de öğreticidir. Giriş bölümü bizi, karmaşık ölü gömme âdetlerini ve defnedilenlerden geriye kalanları yorumlayarak ilk insanların ölüm hakkındaki görüşlerini anlamaya çalışan arkeolog ve paleoantropologların çalışmalarıyla tanıştıracak. Ayrıca, geleneksel Afrika toplumlarının hayalet ve ruhlarla dolu animizm ve atalara tapınma dünyası dahil olmak üzere ilkel dinsel güdüleri ve erken Mezopotamya ile Mısır uygarlıklarında daha açık dile getirilen, resmileşmiş uygulamaları keşfedecek.

İkinci bölümün odağı, Antik Yunan'ın öncülüğünü yaptığı, Roma hâkimiyeti döneminde daha da gelişen ve o tarihten bu yana Batı düşüncesinin temelini yerleşmiş harikulade felsefi ve akılcı geleneğe yöneliyor. Burada, özellikle insan yazgısına ait natüralist ve materyalist tasvirlerin yanı sıra, beden ve ruh (ölümle özgürleşerek en sonunda idealar dünyasını deneyimleyen ruh) arasındaki ikililiğin doğuşunun izlerini süreceğiz. Milattan sonra ilk yüzyılda Hıristiyanlık tarafından sahip çıkılan ve geliştirilen ölümsüz ruh kavramı, Ortaçağ ve Rönesans'ın erken dönemleri boyunca büyük ölçüde tartışmasız olarak kabul edildi. İkinci bölüm ayrıca 17. yüzyıl bilimsel devriminin, 18. yüzyılın Aydınlanma çağı rasyonalizminin ve insan bedeni konusundaki deneysel, pozitivist ve fizyolojik yaklaşımların büyük bir ivme kazandığı 19. yüzyılın etkilerini de irdeleyecek. 17. yüzyılın sonlarına doğru dönemin belli başlı deneyci biliminsanları, Tanrı'nın eserlerinin gücünü ve ihtişamını ispatlamaya can attılsa da bu kişilerin emeklerinin müşterek sonucu, bilmeyerek Tanrı'nın bu dünya üzerindeki fiili etkisini anlatan İncil ve kilise kaynaklı rivayetleri yerle bir etti. Zamanının en seçkin deneyci biliminsanlarından biri olan Robert Boyle (1627-1691) "dinsizliğin, özellikle de zeki diye geçinen ve çoğu filozof olan insanlar arasındaki müthiş ama acınası yükselişi"¹⁴ olarak değerlendirdiği kaygılarında yalnız değildi.

18. yüzyılda doğa felsefesinin başarıları, hem doğal çevreyi hem de insanın bu çevredeki yerini açıklamak için aşkınsal anlatılara başvurmanın gerekmediği konusunda özgüven aşılamıştır. Sorgunun her alana insan aklına başvurma yoluyla ilerleme imkânı; *philosophes*'un*, geleneksel dinî insan özgürlüğünün ve refahının gelişimi karşısındaki başlıca engel olarak görmesine neden olur. Marksist materyalizmin, evrimsel biyolojinin ve davranışçı psikolojinin 19. yüzyılda doğuşuyla birlikte antik atomculuğa** duyulan ilgi yeniden canlanmış ve daha önceleri insanın yaratılışını açıklamak için İncil kaynaklı rivayetlerden faydalananların keyfini sürdürdüğü tekelci tefsirlere büyük bir darbe inmiştir. Ölümsüz bir ruhu, dış bir güç tarafından dayatılan evrensel gerçekleri, insanlık kültüründe akılcılığın önceliğini ve mezarın ötesindeki yaşamı açıklayabilmek, birden daha güç bir hale gelmiştir.

Ardından bakışlarımızı, “Eksen Çağı” olarak adlandırılan ve başlıca dinî geleneklerin doğduğu MÖ 600 ila MÖ 200 yıllarına çeviriyoruz. Biyolojik ölümü hayatın bir evresi olarak tanımlayan, metafiziksel açıdan, çok daha önemli olan ahiretten önce bir deneme ya da tekerrür eden bir önkoşul olarak gören büyük dinler kendilerini, insana ait olmayan bir anlam ve amaçlar sınıflandırmasının doğruluğunu kanıtlayabilmeye adanmıştır. İnsan zihninin idrak edebileceği semavi bir düzen öneren bu dinler, günahattan uzak ve kutsal bir öğretinin arayışındaki herkesin ulaşabileceği bir ahlaki reformunun derhal gerçekleşmesini talep etmişlerdi. Üçüncü bölümde ise modern dinî kültürün çoğunluğunu şekillendirmeye devam eden geleneklerin ölümü ve ölmekte olanı nasıl ele aldıkları üzerine kısa bir keşfe çıkacağız: Konfüçyüsçülük, Hinduizm, Budizm, Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam. Konfüçyüsçülükteki Gögün Emri'nin [*tianming*] hümanist vurgusu, atalara saygı ve yaşlılara hürmet; Musevilikteki ortak iyi adına kabileye ahdetme ve itaat; Hinduizmdeki ruhun kurtuluşu ve aydınlanmaya ulaşmadan önceki tüm reenkarnasyon aş-

* 18. yüzyıl Aydınlanma çağı filozoflarının oluşturduğu grup. (Ç.N.)

** Atomculuk ya da atomizm; felsefede, tüm maddelerin daha küçük parçalara ayrılacak yapıtaşlarından oluştuğunu savunan görüş. (Ç.N.)

malarının gerektirdiği yükümlülüklerle getirdiği çözümler gibi; bu saydığımız başlıca inanç gelenekleri, gerek muhafazakâr toplum düzenini teşvik ederek gerekse müritlerine görevlerini izah ederek ölümden sonra yaşamı dünyevi erekların ya da teleolojinin yörünge-sine oturturlar.

Üçüncü bölüm; 16. yüzyıl sonuna kadar Katolik Kilisesi'nin imparatorluk yetkisinin pelerinini miras alan, ancak doğabilimlerinin yükselişle ve Protestan Reformu sırasında Hıristiyan cemaatinin bölünmesiyle ölümün ve ölmenin, dinî yorumlarının tartışılmaya başlandığı Roma sonrası Batı toplumundaki gelişmeleri inceleyecek. Bu dönem boyunca, daha önce de olduğu gibi, ölümcül hastalıkların belirgin afakiliği, genelde ölümlle sonuçlanan fiziksel acı ve hastalık karşısındaki çaresizlik tüm uygarlıklardaki kadın ve erkekler için basit fakat acımasız değişmezlerdi. Ölüm korkusuna olduğu kadar acılar içinde geçen ölm sürecine yapılan atıflar (çağdaş Batı'da yatıştırıcı ilaçlar sayesinde neyse ki azalmıştır) ölü olma durumuna yapılanlar kadar fazlaydı. Ortaçağ ve erken modern dönemde, bizlere aşırı yüksek gelen bebek, çocuk ve kentsel ölüm oranları o dönemde yaşayıp da ihtiyarlayacak kadar şanslı olanlar için sıradan tecrübelerdi. Her sosyal ve ekonomik sınıftan gelen insanlar, ölümün keyfi yolu karşısında güçlerini ve cesaretlerini toparlayabilmek için ölümü ve ardından gelecek olanı izah eden yerleşmiş dinsel açıklamalara ve ölüm deneyiminin etrafını saran simgelerin zengin doku ve ritüellerine bel bağlarlar.

Dördüncü bölüm, ölümün başlıca nedenlerindeki değişimler ile yakın arkadaşımızın, sonucu ölüm olan kasıtlı eylemleri karşısında değişen tutumlar üzerinden asırlardır nasıl öldüğümüzü inceliyor. Yerleşik tarım toplumlarına geçilmeden önce harici şiddet –ister hayvan ister insan kaynaklı olsun– birçok yaşamı acı dolu bir sona sürüklüyordu. Tarihöncesi dönemde olağan görünen çatışma hali, tarafsız bir arabulucu olmadığında genellikle taraflardan birinin ölümüyle sonuçlanıyordu. İnsanlar coğrafi olarak derli toplu köy, kasaba ve şehir gibi yerlerde beraber yaşayıp çalışmaya başlar başlamaz, bulaşıcı hastalıklar çok sık karşılaşılan ve külliye gizemli katillere dönüştü. Uygar yaşam her ne kadar avcı toplayıcı toplulukların su-

namadığı rahatlıkları getirmiş olsa da, bu rahatlıklar mikroskobik boyutlardaki görünmeyen düşmanların periyodik ve çoğunlukla ölümcül döngüleri nedeniyle hayli pahalıya patlayacaktı.

Yine de, nesillerdir yaygın olan her çeşit zalimlik tüm hızıyla devam ettiğinden, uygarlığın yükselişi başka insanların eliyle gerçekleşen erken ölümleri yavaşlatmadı. Küçük çocuklar oldukça kısa bir süre öncesine kadar, pek umursanmadan ya da vicdan azabı yaşamadan öldürülüyor ya da ölüme terk ediliyordu. Seçkinlerin yeğ tuttuğu cinayetle yavaş yavaş sıradan insanlar da karşılaşmaya başlamıştı. Yeni teknolojiler geliştikçe iyice yıkıcı bir hal alan devlet destekli savaş ve katliamlar; öncelikle silahlı düşmanlara, ardından artan bir yoğunlukla savaşa müdahil bile olmayan sivillere karşı yürütüldü. 20. yüzyıl tıbbi tam da bulaşıcı hastalıklara karşı önemli zaferler kazanmaya başlamışken, bu sefer de artan sayıda Batılının sağlıksız hayat tarzları ve alışkanlıklar benimsemesi üzerine ölüme neden olan yeni faktörler ortaya çıktı. Kalkınmaya çalışan tüm devletlerin hasretini çektiği tüketici odaklı, piyasa temelli ekonomideki medeni yaşam, insan hayatını sessizce tehdit etmeye başlamıştı.

Ölümlerle ilgili tartışmalarda, doğabilimlerinin ulaştığı sonuçlar ve endüstriyel demokrasilerin modern yaşamın şartlarını iyileştirme konusunda gösterdiği somut çabalar, referans noktamızın dünyevi olması gerektiğine dair daha geniş çaplı bir kabulün oluşmasını mümkün kılmış ve nihai bağlılığımızın sadece birbirimize karşı olması gerektiğini ortaya koymuştur. Beşinci bölümün odağı bu olacak. Dehşet verici iki dünya savaşının deneyimleri ile askerleri ve sivilleri eşi görülmemiş bir ölçekte katleden yeni teknolojilerin yaygın kullanımı, Aydınlanma'nın insanın kaçınılmaz gelişimiyle ilgili varsayımlarını yerle bir etmiştir. Uzun bir ömür ile tüketici kültürünü iyi yaşanan bir hayatla dengelemek için yaşam süresini uzatmak amacıyla yapılan yoğun çalışmalar, kurumsal dinin Avrupa'da çöküşüyle paralel ilerlemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ölüm; öncelikle tıbbi bir olgu, ardından dinsel bir olay olarak ele alınmaya başlamıştır. Ölümlülük üzerine konuşmayı zorlaştıran hastane ve bakım evlerinin kurumsallaşmasıyla birlikte ölümü inkâr eden bir kültür doğmuş, devasa –ve hayli masraflı– bir hizmet endüstrisiyle yaşan-

maya karşı saldırıya geçen bu yeni kültürde, ölüme karşı mücadelesini her daim kaybeden merhum, milyar dolarlık cenaze endüstrisi tarafından “idare” edilmiştir.

Belki de içlerinde en rahatsız edici olan; insanın yaşadığı son günlere ya da yıllara saygı duymaktan çok tıbbi müdahalelerin ve farmakolojinin yaşam süresini uzatmada eşi benzeri görülmemiş başarılar kazanması ile birey olma durumunun gerçek doğası tartışmaya açık bir alana dönüşmesiydi. İronik olan şu ki evrensel anlamda memnuniyetle karşılanan bilim ve teknoloji alanlarındaki ilerlemeler, biyolojik ölüm ânını daha karmaşıktırarak yapay solunumu, sıvı yüklemesini ve beslemeyi süresiz olarak devam ettirilebilecek hale getirmiştir. Tıbbi etikçiler, felsefeciler, teologlar ve avukatlar tanımlar üzerinden mücadeleye girişmişlerdir: Hayat işlevsel bir kendine yeterlilikle mi sınırlıdır, yoksa yaşayan bir organizmanın işlevlerinin çoğunun sergilendiği bir bedenin, her ne kadar yapay şekilde hayatta tutuluyor bile olsa, tam bir birey olma durumunun tüm ahlaki statüsünün keyfini çıkarabileceği neticesine varmak meşru mudur? Kimlik belli bir noktada yok olur mu, yoksa insanı bitkin düşüren bir soru olarak yaşam ile ölüm arasındaki fark aslında değişen bir mesele midir? Kişinin kendi tercih ettiği bir anda ölmesine müsaade edilmeli midir, yoksa intihar değişmez bir tabu ve hatta cezalandırılması gereken bir suç olarak mı kalacaktır?

Bu arada, sanayileşmiş Batı'nın dışında, başlıca dinî sistemlerin görece güçlü etkisine ek olarak; kalkınmada nispi anlamda geri kalmış, muhtemelen daha derin ailevi bağlara sahip ve geleneğine saygılı olmanın sayesinde biyolojik ölümün geri dönülemez bir son yerine, hayatın bir aşaması olduğu görüşü daha geniş çaplı olarak kabul görmüştür. Ne var ki bu bile belli bir dereceye kadar geçerlidir; çünkü Batı'da, bir zamanlar mutluluk tılsımını geçici zevklerle kucaklayan pek çok insanın bu düşsel arayışı hayal kırıklığıyla sonlandı. Onların sadece tüketim kültürünün sınırlarını kabullenmek değil; ayrıca ölüm deneyimini çevreleyen anlaşılmazlık başta olmak üzere, daha anlamlı ve daha öz bir şeyler için duyulan özleme karşı gizli bir eğilimi de kabullenmektir. Ölümün, anlam arayışımızdaki nihai eylem olmadığına ve perdenin arkasında [öbür dünyada] başka bir ger-

çeklik türünün var olduğuna dair mantıkdışı algı ya da hissimiz; dinî inançlarından ya da popüler düşünceyi ciddi anlamda etkileyen madde ve tıbbi şartlardan bağımsız, dünyanın her yerinden ciddi düşünürlerin ilgisini çekmeye devam ediyor. 19. yüzyılın sonlarında ruhsal araştırmaların ortaya çıkışı, parapsikologların tartışmalı çalışmaları, duanın gücünü incelemek için yakın zamanda yapılan bilimsel araştırmalar ve ölüme yaklaşma ya da ruhun bedenden ayrılması deneyimlerinin tümü, materyalist sonumuza karşı devam eden direnişin birer göstergesidir.

Öyleyse ölümlle ilgili kaygımız sürekli hayatımızın odağında; kimi zaman dikkatimizin merkezinde, kimi zaman da gölgeleğinde arasındadır; üstelik açık, deneysel olarak kanıtlanabilir cevapların yakamızı sonsuza kadar bırakmayacağını fark ettiğimiz halde. Hamlet'in "keşfedilmemiş diyar"ından dönen hiçbir gezgin yoktur; ancak nasıl ki adalet meselesi ve iyiliğin doğası hakkında kafa yoruyor, güzelliğin ve gerçeğin temelini tanımlamaya çalışıyorsak, ölümlülükle ilgili soruları da aynı nedenlerle soruyoruz. Böylesi sorgulamalar öz farkındalığımızı, ayrıca bizim çevremize ve çevrenin bize olan sorumluluğunu şekillendirir. İnsanlığımızı tanımlamamıza, kişisel ve resmî ilişkilerimizi yönetmemize ve bizleri diğer türlerden ayırmaya yardımcı olur. İster Buda'nın daha yüce şeylere başlangıcı ya da filozof Bertrand Russell'in aşırı uçta yer alan hiçlik görüşü olsun ister gerçek hayata ya da bilebileceğimiz tek yaşamın sonuna hazırlık olsun; ölümün asla değişmeyen kişisel doğası, her bir bireyi daha ulvi bir amaca çağırabilme, sıradan olanda bile hayati değer taşıyan bir anlamla karşılaşma, felaketlerin ve hüznün ortasında daha gerçek bir yaşam sürme potansiyeline sahiptir.

İLK ÖRNEKLER

Modern insan türü, yani *Homo sapiens sapiens*, insan öncesi arkeolojik tarih bağlamında incelendiğinde göreceli olarak yeni bir türdür. Küçük gezegenimiz güneşin yörüngesinde yaklaşık 5,4 milyar yıldır dönerken, insanların üyesi olduğu *Hominidae* (ilk insan) biyolojik ailesinin evrimsel kökenleri yedi milyon yıl önceye dek uzanır ki, *Homo sapiens*'ler 200 bin yıl öncesine kadar ortaya çıkmamıştı. Yerküre üzerindeki yüz binlerce ve hatta milyonlarca yıllık hayatı idrak etmeye çalışmak, insanın macerasını oldukça önemsiz bir meseleymiş gibi gösterebilir; tıpkı bir antropoloğun dediği gibi bu, “sadece jeolojik bir göz kırpması”dır.¹ Fakat insanın eylem ve buluşları, şimdiye dek kısa bir dönemi kapsasa da, doğal çevre üzerinde eşi benzeri görülmemiş bir etki yaratmıştır. İşte bu etki, her ne kadar *sapiens*'in kendine değer atfetme küstahlığı ya da “bilgeliği”yle çelişse de, insan türünü tüm çıplaklığıyla tanımlamamıza yardımcı olur. Öğrenme, soyut düşünme, dil aracılığıyla kültürü aktarabilme, düşmanları savuşturup erzak biriktirmeyi sağlayan karma alet ve silahları yapabilme, ateşin kontrolü ve onu yemek hazırlamada, ısıtma ve aydınlatmada kullanma, küçük gruplar halindeyken uyum

içinde hareket etme ve ölenleri bilerek gömme kapasitemizin tümü *Homo sapiens*'in çevresinde yeni yeni kurmaya başladığı hâkimiyetin işaretleridir.

İnsana özgü yeteneklerin her biri ve öğrenilmiş davranışlar binlerce yıl içinde oluştu; bırakın tek bir insan ömrünü, bu değişimi yüzlerce yıl içinde dahi algılayabilmek güçtür. Hatta toplam insan deneyiminin yüzde 99,5'i, 40 ila 60 kişiden oluşan küçük topluluğun amansız bir besin ve barınak arayışında dolaştığı haşin bir avcı toplayıcı hayat tarzını kapsar. Oldukça kısa bir süre içinde neredeyse tüm kıtalara ve ekosistemlere yayılabilmeyi sağlayan yolculukların kendisi, ki bu yer değişimlerini tetikleyen nedenleri bugün tekrar formüle edebilme şansımız büyük ihtimalle sonsuza dek kaybolmuştur, küçümsenmemesi gereken bir başarıydı. Bir araştırmacının tahminine göre MÖ 40 bin ile 10 bin yılları arasında “insan avcı toplulukları Antarktika hariç yeryüzündeki başlıca kara kütlelerine yerleşmişti.”² Karmaşık ve stres dolu modern yaşantımızda tekerrür eden bir düşünceye göre, yiyecek arayan bu sıradan insanların çevreleriyle daha uyumlu ve kaygısız bir şekilde yaşadıklarına ve rekabetçi ve tüketici diyebileceğimiz bir zihniyet olmadığından asgari gereksinimler içeren bir yaşam sayesinde yeterince boş zamana sahip olduklarına inanılır. Hiçbir şey gerçekten uzak olamaz. Tabii her ne kadar doğayla ilişkileri bizimkine göre çok daha pasif olsa da; açlık, acı, fiziksel çatışmalar ve maddi ihtiyaçlar insan gelişiminin bu uzatmalı hayatta kalma evresi için değişmez kuraldı.³

Keza hastalık kaynaklı erken ölümler, fiziki sakatlıklar, yetersiz beslenme, doğal felaketler, saldırgan yırtıcıların dişleri veya pençelerinde yaşanan kaza ya da beklenmedik travmalar gibi bugün dahi birçok hayvan için geçerli olan çevresel koşullar olasılık dahilindedi. Kaza veya vahşi dövüş bağlamında yaşanan ölümler o kadar olağandı ki, ilk insanlar biyolojik çöküş veya ölecek olmanın kaçınılmazlığına dair çok az farkındalığa sahip olmuş olabilirler. Çeşitli avcı toplayıcı kültürlerde, grup içi çatışmaların ve kişisel husumetlerin kimi örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Avrupa'dan gelen ilk yerleşimcilerin 1788'de karaya basmasından önce sayılarının aşağı yukarı 300 bini bulduğu düşünülen Avustralyalı Aborjinler için böy-

le bir durum söz konusudur ve arkeologlar kıtada binlerce yıldır vahşi ölümlerin yaşandığından kesinlikle eminler. Bir araştırmacının yakın bir tarihte dediğine göre, “içlerinde bütün silah türlerinin bulunduğu kavga sahneleri, Aborjinlere ait mağara resimlerinde yaklaşıklık on bin yıldır kapsamlı olarak tasvir ediliyor.”⁴ Brezilya ile Venezuela arasındaki sınırın yakınlarında bulunan ormanları yurt edinmiş Yanomami halklarında yaşanan yetişkin ölümlerinin yüzde 30’u şiddet kaynaklıdır. Güney Afrikalı göçebe !Kung San* halkları (önceleri Buşman olarak bilinirdi) üzerinde yapılan güncel antropolojik çalışmalar ise şiddet dolu ani ölümlerin başka bir cinsini sergilemeye yardımcı oldu. !Kunglar için belli bir bölgedeki yiyecek kaynaklarının tükenmesinin ardından kabile üyesinin tüm varlıklarını yanında taşıması zorunluluğu, doğum konusu üzerinde doğrudan bir etki yarattı. Kadınlar eşyalarının yanı sıra iki değil, sadece bir tane çocuk taşıyabiliyor, böylece bu çocuk yürümeyi öğrenene dek ikinci hamilelik ertelenmiş oluyordu. Eğer bir bebek sakat doğmuşsa, onu boğmak annenin vazifesi haline geliyordu; bu davranış, modern yerleşik toplumlardaki kız bebeklerin öldürülmesi anlayışından farklıdır.⁵ Bu gibi vakalarda bir diğerrinin hayatını sonlandırmak talihsiz, ancak toplumsal açıdan faydalı ve vücudu sağlam olanların refahının devamlılığı için gerekli görülür. Bir örnek daha vermek gerekirse, birçok avcı toplayıcı toplulukta kız bebeklerin öldürülmesi benzer şekilde hayatta kalma stratejisinin bir parçası olarak ele alınır çünkü ebeveynler halihazırda avcılıkta ve dövüşte diğerrlerinden daha az yetenekli, topluluğa destek verme becerisi daha az olanları ortadan kaldırmaya daha heveslidirler.

Ölümü kaçınılmaz gören ve yaşlılığımız boyunca onun için hazırlanacak zamana sahip olmamızı sağlayan günümüz lüksüne – ya da zorunluluğuna– ilk atalarımızın çoğu sahip değildi. Bugün gelişmiş toplumlarda ölmek üzere olan insanların çoğu, bedensel çürümenin son aşamalarından önce onları bekleyen kaderleriyle daha farklı şekillerde ilgileniyorlar. Vasiyetler bırakıyor, ileri tıbbi

* Kalahari Çölü’nde yaşayan kabile. “!” noktalama işaretinin kullanılma sebebi konuşurken sıkça başvurdukları, dilin damağa çarpmasıyla oluşan sesteki kaynaklarıdır. (Ç.N.)

Arkeologların ve paleoantropologların çalışmalarını kullanarak fiziksel kalıntıları yorumlamanın bizlere tarihdöncesi perspektifler hakkında nasıl fikir verdiğini inceleyen W.M. Spellman, ölümü farklı zaman dilimlerinde, farklı mekânlarda, farklı kültürlerde ele alıyor. Ölüm kavramının tarihin akışı içindeki gelişimini hem dinsel hem de seküler-bilimsel yaklaşımlara bakarak anlatıyor: Mezopotamya ile Mısır'daki ölüm algısı nasıldı? Antik Yunan ve Roma filozofları ruh ve beden üzerine neler tartıştı? Budizm, Hinduizm, Taoizm gibi inanç sistemleri ile semavi dinlerin ölüm, ölü bedeninin akıbeti ve ölümden sonra yaşamın var olup olmadığına dair düşünceleri neydi? İntihar, ötenazi, uzun yaşam ve yaşam kalitesi gibi çağdas tartışmalar bugün bize ne söylüyor?

Ölümün Kısa Bir Tarihi, insanlığın ilk günlerinden bu yana kendi ölümlülüğümüz ve onun olası sonraki yaşam formlarına karşı duygu ve tutumlarımız hakkında geniş bir perspektif sunuyor.

Kapak Görseli : Utku Önal

Tarih | Antropoloji

Tellekt

www.tellekt.com

ISBN 978-605-80433-6-7

9 786058 043367